

Mojich 7 životov

Hét életem volt

Gyerekkor és fiatalság. 1924–1942

■ *Honnan került a multikulturális és toleráns Pozsonyba az a sok gyűlölködés?*

■ Ezeket a dolgokat nagyrészt a legalsóbb rétegek megnyilvánulásaként észleltem, de pontosabban nem tudtam elemezni akkoriban. Végül is ez mindig és mindenütt ugyanaz: a populizmus hamar fogékonyra talál az elégedetlenek, a frusztráltak körében, ehhez jönnek még azok, akik hasznot és hatalmat szimatolnak ebben, és aztán ezek azok, akik ott ordítanak az első sorokban. De annak idején ezt még biztosan nem analizáltam különösebben árnyaltan. A gárdisták ordítása és masirozása csak ostobának és undorítóknak tűnt, és nálunk otthon a tömegpszichózisról is szó esett ennek kapcsán. Ismertem más – zsidó – lányokat is, akik a reál gimnáziumba jártak, úgyhogy tudtam, hogy ott rosszabb volt. Ott már éreztették velük, hogy nem odavalók. A hangulat-keltés tehát a reál gimnáziumban a hangvételt meghatározó katolikus környezetből is jöhetett. A kormánypárt végül is Andrej Hlinka püspök nevét viselte, és Tiso, egy szintén katolikus püspök állt ott az újszülött állam bölcsőjénél. Sose fogom elfelejteni, ahogy Jozef Tiso püspöki öltözékében – nem tudom, hogy már államelnökként-e – a pozsonyi templom előtti téren felállított tribünről demagóg dörgelemekben kárhoztatta a zsidókat.

Az 1939-es év volt számomra és a környezetem számára az abszolút sokk. Akkor kezdtek körülöttem a kivándorlásról is beszélni. Azok a családok, amelyeknek ez valamilyen módon sikerült, akiknek volt külföldön, főleg a tengerentúlon közelebbi rokonsága vagy voltak megbízható munkakapcsolatai, azok már 1938-ban emigráltak. A politikai üldöztetés és a háború fenyegetése egyre komolyabbá vált. Elsőként érthető módon fiatal emberek emigráltak, akik bele mertek vágni abba, hogy valahol másutt próbáljanak biztos egzisztenciát felépíteni. A zsidó fiatalság egy része már a 30-as évek elejétől fogva készült arra, hogy a palesztinai mezőgazdasági szövetkezetekben, a kibucokban éljen, és egyre-másra ki is vándoroltak oda kisebb csoportok.

■ *Gondoltatok ti is a kivándorlásra?*

■ Apám hallani sem akart róla. Azt mondta, nincsenek meg hozzá az anyagi eszközeink, és nem tudta elképzelni, mit kezdené külföldön az ő képzettségével megfelelő nyelvtudás nélkül. Azt hiszem, elég fiatalnak sem érezte magát az ilyesmire, épp akkor lett ötven éves. Végülis, mondhatta magának, a bank még működik, akkor majd csak lesz valahogy. A mamám gondolni sem akart az emigrálásra, nyilván hasonló egzisztenciális megfontolásokból, mint az apám. Nem

szerette volna itthagyni az egész családját, különösen a mamáját nem, aki velünk lakott. Eperjes abban az időben sok szempontból meglepően nyitott volt a világra, biztos inkább, mint a háború után, de talán még annál is inkább, mint mostanában. Mégis viszonylag kevés embernek volt ott elég bátorsága ahhoz, főleg a középgenerációkból, hogy nekivágjon a világnak. A legtöbben tudtak magyarul és németül, ha még egy további nyelvet is, akkor inkább franciául. Angolul alig beszélt valaki, spanyolul senki.

■ *Hogyan érintették ezek az események a családodat?*

■ Említettem már, hogy Zoltán nagybátyám, Adél néni férje egy szibériai hadifogolytáborból jött vissza Kassára, és szociáldemokrata lett. A párt magyar szárnyának volt a funkcionáriusa, és az 1932-1936-os törvényhozói időszakra az addigra egyesült Csehszlovák Szociáldemokrata Párt szenátorának választották. Amikor a magyarok az 1938-as bécsi döntés után elfoglalták Kassát, Zoltán bácsit rögtön letartóztatták, és a hírheft kistarscai internálótáborba vitték, ahol politikailag veszélyes, „megbízhatatlan” személyeket bírósági ítélet nélkül tartottak fogva. Azzal vádolták, hogy összeszövetkezett a csehekkel, mert Ivan Dérer szlovák szociáldemokratával együtt a magyar szociáldemokratáknak a Csehszlovák Szociáldemokrata Párttal való egyesülése mellett lépett fel.

A nagybátyámat internálták, és Pali unokatestvérem, egy frissen végzett jogász, úgy döntött, hogy elhagyja Magyarországot. Sokkal később egyszer megkérdeztem tőle, milyen volt a politikai irányultsága abban az időben. Azt mondta, balra állt az apjától, de nem annyira, mint a kommunisták. Horthy konzervatív Magyarországgal sosem szimpatizált, bár nyelvi nehézségei nem lettek volna, hiszen Kassán a magyar gimnáziumban tanult, de nem akart tovább ott élni, miután az apját egy ilyen ostoba ürüggyel letartóztatták. Megszervezte hát az emigrálását, és amikor már megvolt a vízuma, eljött hozzánk elbúcsúzni. Az én életemben ez volt az első jelentős búcsú egy hozzám közelálló embertől, ráadásul bizonytalanul hosszú időre, talán örökre.

Csak később mesélte el, hogyan jutott ki akkor Amerikába. Amikor Budapestre utazott vízumért, könnyebb volt látogató vízumot szerezni, mint kivándorló vízumot. A főkonzul magához hívatta és azt mondta neki: „Látogató vízuma van”. Igen, mondta ő. A konzul megkérdezte: „És vissza akar jönni?” Nem, mondta Pali. (Mindig nagy hazardőr volt.) A konzul ránézett és azt mondta: „Na jó, ha azt mondta volna, hogy vissza akar jönni, visszavettem volna magától a vízumot”.

És az unokabátyám egész életében büszke volt rá, hogy bejött neki ez a hazárdjáték. A nagybátyámat több mint egy évig tartották fogva ebben az internálótáborban. Amikor kiengedték, nem térhetett vissza Kassára. Budapestet jelölték ki neki lakóhelynek, ott kellett rendőri felügyelet alatt élnie, és hetente vagy kéthetente jelentkeznie a rendőrségen. És mindezt csak azért, mert szövetkezett a csehekkel. 57 éves volt akkor. Soha többé nem dolgozhatott ügyvédként, soha többé nem kapott állást.

■ *Voltak még hozzád közelálló, neked fontos más emberek is a környezetekben, akiket elvesztettél, mert kivándoroltak?*

■ Egerék, Marianna barátnőm szülei, elég jómódú emberek, gabona-nagykereskedők, úgy döntöttek 1939 nyarán, hogy Mariannát, akkor 14 éves lányukat elküldik egy angol internátusba. Ez a búcsú először nem érintett olyan mélyen, mert azt gondoltuk, hogy ügyis hazajön a karácsonyi szünetre.

Nem sokkal az elutazása előtt tanított meg minket a négy évvel idősebb unokabátyja Belo Marianna szüleinek hálószobájában, az ágyak között táncolni. Kölcsönvettük a mamája magassarkú cipőit, és Belo felváltva mutatta meg nekünk a tangó- és a foxtrott lépéseket. Tánciskolába, amikor már elég nagy lettem volna hozzá, nem járhatam, mert a zsidó fiatalok el voltak tiltva az ilyesfajta társas összejövetelektől. Belo első táncórái később nagyon hasznomra váltak.

Az első fiút, akivel összejöttem, mindjárt azután, hogy Marianna elutazott, Frank Gyurinak hívták, és ez a kapcsolat odáig ment el, hogy esetenként kézenfogva sétáltunk. De Gyuri az ősz elején elutazott Palesztinába. Ezt a kivándorlást cionista egyesületek szervezték 14 és 18 év közötti egészen fiatalok számára. Ezeknek a fiatalokból álló csoportoknak a kiutazása Szlovákiából egy ideig még folytatódhatott, mert hajókat béreltek, azokkal mentek végig lefelé a Dunán.

Egy fél évvel Gyuri után elment Jutta is, aki vel Marianna elutazása után barátkoztam össze. A veszteségek halmozódtak, és nem volt könnyű ezeket feldolgozni, bár nem sokat beszéltem róla. 1939 tavaszán még gimnáziumba jártam. Elbúcsúztunk azoktól a tanárainktól és diáktársainktól, akiket mint cseheket elküldtek Szlovákiából, sajnáltam türelmes és kissé mindig szórakozott tanárunkat, Urbánek tanár urat, ő volt az osztályfőnökünk az első három gimnáziumi évben, aztán az osztálytársnőmet, Alenkát sirattam, és az osztályban azon spekuláltunk, hogy hová tűnt el pontosan egy nappal a tervezett elutazása előtt a valamennyiünknel egy fejfel magasabb Soňa

Burianková. Ezek voltak a mi észrevétlen kis minidrámaink. Volt két zsidó osztálytársnőm, akikkel aztán jobban összebarátkoztam – Marta Bornsteinová és Dora Šiovičová. A gimnáziumi évekből semmi olyanra nem emlékszem, hogy valaki azt érezte volna velünk, hogy mi nem vagyunk odavalók. Tanítás után szlovák barátnőinkkel, Ernával és Eubával bevettünk magunkat egy cukrászdába, az osztály irodalmi zsenije, Ivan Teren, aki valahol már verset is publikált, barátságosan mosolygott rám, buzgón susorogtunk dolgozatírás közben, puskáztunk korábbi latinfordításokból. De Martával és Dorával szorosabban összefűzött minket a fenyegetettség érzése.

Megrázó élmény volt a világháború kitörése. 1939. szeptember elsején a német hadsereg lerohanta Lengyelországot. Szlovák katonák vonultak át Eperjesen fel a lengyel határ felé, mert a németek délről a szlovák hadsereget vetették be. És aztán abszurd borzalomnak találtam, hogy a Szovjetunió hirtelen lepaktált a németekkel. Néhány nagyon baloldali érzelmű zsidó fiú megpróbált korábban Magyarországon (az akkor éppen odacsatolt Kárpátalján) keresztül eljutni a Szovjetunióba. Gondolom, egy se tért vissza közülük.

Háború – deportálás – menekülés – visszatérés: 1942–1945

■ *Foglalkoztatott, hogy mi történt a szüleiddel?*

■ Persze, sokat gondoltam a mamára és apámra, de arra nem gondoltam, hogy élnek-e vagy sem. Sejtettem, hogy már nem élnek. Nem volt olyan érzésem, hogy élnek, várnak rám, és gyorsan haza kéne térnem. Amikor tavaszodott, az alföldi élet igéző szépsége láttán gondoltam apámra. Esembe jutott, hogyan szavalta nekem Petőfi verseit az Alföld szépségéről, és hogy kinevettem érte. Most azt figyeltem esténként, ahogy a nap hosszan és lassan megy le a végtelen, nyílt látóhatár szélén.

Amikor még a kolostorban voltam, Marta, a legjobb barátnőm az utolsó eperjesi években, 1942-ben valahogy meg tudott szökni a lányok transzportjából. Jó másfél évvel később hamis papírokkal Budapestre jött, ott maradt pár hónapig, azt hiszem, talált valami munkát. Csodával határos módon találkoztunk össze. Marta a Kassáról Budapestre tartó úton ismerkedett meg Edittel. Beszélgetésbe elegyedtek, és Edit megadta neki a címet. A mamájának, Adus néninek biztosan nem mesélte el, ő nem engedte volna meg – főképp óvatosságból, hogy lehetőleg minél kevesebben tudják meg, hol bujkálok. Talán az apácáknak is megígérték, akik ragaszkodtak ehhez, amikor befogadtak a kolostorba. Mindenesetre háromszor is találkoztam Martával. Gondolom olyankor találkozhattunk, amikor kimehettem a kolostorból fogorvoshoz vagy a kereskedelmi levelezői tanfolyamra. Sétáltunk a városban, talán egy kávéházba vagy cukrászdába is beültünk, kávéztunk egyszerűen és szerényen, úgy emlékszem vissza erre, mint valami rendkívüli, kellemes élményre. Amikor Martával később újra találkoztam, mesélte, hogy Edit akkoriban nyomatékosan kérte, hogy ne meséljen nekem arról, mi történt a szüleimmel. Úgyhogy a találkozásaink során Marta mindig attól félt, mi lesz, ha erről kérdezem. Egyszer később szóba hozta, hogy a mai napig nem érti, hogyhogyan nem

faggattam erről. Mondtam neki, hogy én magam sem értem. Máig sem tudom megmagyarázni magamnak. Vajon egyfajta öntudatlan önvédelem volt-e ez a részemről, vagy tudat alatt úgyszólván voltam vele és nem akartam róla egyértelműen megbizonyosodni – nem tudom. Mindaddig nem találtam rá választ.

Mert egyébként nem jellemző rám, hogy ne akarnék szembenézni a valósággal.

■ *Mikor utaztatok aztán vissza Szlovákiába?*

■ Ernó bácsi azzal a hírrel jött meg Budapestről, hogy itt van Adus néni, hogy Zoltán bácsi nélkül tért vissza a koncentrációs táborból. Vár rám, jöj-jek hozzá, utazzunk együtt Kassára, és én aztán tovább Eperjesre. Már igazán nem tudom, milyen járművel utaztam aztán Budapestre. Adus néni Edit sógornőjénél lakott, akinek a férje magyar munkaszolgálatban pusztult el. Egész rövid ideig maradtam csak náluk. Azt hiszem, nem is látogattam meg senkit Budapesten –, se Martint, se Herta néni. Adus néni mondta, hogy Herta néni túlélte, de a férje és a fia elpusztult, mindkettejüket agyonlőtték, amikor Budapest védelmére árkokat kellett volna ásniuk, és fizikailag már nem voltak képesek a lapátot sem felemelni. Adus néni arról is tudott, hogy a Bárkányok is megmenekültek, az eltelt évek során végig tartotta velük a kapcsolatot.

Így aztán felszálltunk egy rettenetes túlsúfolt vonatra észak felé, és legalább másfél napig tartott, mire Budapestről Kassára értünk. Erről a rendkívül kellemetlen útról főleg az az emlék maradt meg, hogy rühes lettem. Miután megérkeztünk, kaptam erre Kassán egy szörnyen égető kenőcsöt, de legalább gyorsan hatott.

■ *Volt hozzá menetek?*

■ A nagynéném ismerőse, egy sokkal fiatalabb nő, meg tudta tartani neki a kis lakást Kassán, és visszaadta neki a teljes berendezéssel, tárgyakkal és bútorokkal együtt. Oda költöztünk be. 1945 május végén, június elején értünk oda.

■ *Tudta Adus néni, hogy a férje nem élte túl?*

■ Nem tudta, vártuk őt vissza. A nyár közepén aztán már világos volt, hogy nem jön vissza, de a nagynéném nem beszélt róla. Ami nem volt rá jellemző. Nem tudom pontosan, mikor tudta meg, hogy Edit is elpusztult. Ezzel a szomorú hírral együtt tudtunk meg még néhány részletet. A németek valamikor 1944 tavaszán azzal kezdték, hogy a kassai zsidó lakosságot összeretelték a szabad ég alá egy téglagyárba, ott pusztult el Edit és a férje is. Ő 33 éves volt, Béla, a férje negyven körül. Volt ott még néhány más ilyen viszonylag jómódú, művelt, jó erőben lévő zsidó házaspár – orvosok, mérnökök. A németek csábító ajánlatot tettek nekik: ha fizetnek egy bizonyos, elég magas pénzösszeget, nem viszik el őket Magyarországról. Beleegyeztek, és a németek tényleg valahova Miskolc közelébe vitték át őket, ahol egy kisebb munkatáborot rendeztek be nekik. Biztos nem volt ott valami jó dolguk, de legalább nem volt koncentrációs tábor. Ott töltöttek több mint egy évet. Ahogy aztán a front közeledett, a németek, mielőtt elmenekültek, agyonlőtték őket egytől egyig. Ma áll egy kis emlékmű azon a helyen.

■ *Az ilyen rémes történetekből sokat lehetett ballani akkoriban, ugye?*

■ Egy jóbarátom, Földi Sanyi sorsa is ott kísértett a fejemben, vele jártam, amikor összevettem Lacóval, a későbbi férjemmel. Sanyi egy felfeldolgozó üzemben dolgozott, és egy rendkívüli engedéllyel tudott megmenekülni. Amikor a kolostorban voltam, egyszer Edit eljött meglátogatni, és elmesélte, hogy Sanyi náluk keresett engem, Budapesten volt. Edit nem adhatta meg nekik a kolostor címét, ez mindenkire nézve túl veszélyes lett volna. Így aztán nem tudott meglátogatni. Nem – nem, gondoltam könnyedén. És semmi több. Nem tudok semmiféle emóciókat felidézni ezzel kapcsolatban, vagy hogy különösképpen faggattam volna Editet erről. Borzasztó közömbössé váltam, nem tudom, hogy ez valamiféle trauma vagy depresszió volt-e, mindent eloltam magamtól. Még ma is látom magam előtt, ahogy Edit ott ült velem szemben, amikor ezt mesélte. Ha látogatót fogadtam a kolostorban, egy afféle dupla szobában találkoztunk, ami egy ablakkal volt elválasztva, azon át beszélgettünk. Többnyire ott volt egy apáca egész idő alatt, és Edit csak súgni tudta nekem, amit elmondott Földi Sanyiról. A háború után aztán megtudtam, hogy Budapesten elkapták a hatóságok iratok nélkül, és a szlovák határőröktől egy deportáló transzportba került. Lehet, hogy egy olyan csoportba rakták, amelyet Majdanekbe vittek, ott sok fiatal volt Szlovákiából. És mind odavesztek.

Az unokatestvére, Gyárfás Gyuri aztán egész életében folyton emlékeztetett erre a történetre. Valahányszor találkoztunk, felhozta, ha Sanyi akkor nem utazik Budapestre, hogy engem láthasson... Sose mondtam neki, hogy hagyjon végre fel evvel, engem is bánt.

■ *Meddig maradtál Kassán?*

■ Két nappal a megérkezésem után átmentem Eperjesre, és attól kezdve rendszeresen átjártam oda. Eperjesen újra találkoztam szép és kedves nénikémrel, Sárrikával. A lágerből vissza nem tért szüleitől örökölt egy kis négyszobás kertes házat, közvetlenül a „malompatak” mellett, ahogy a Tarcából elágazó patakocskát hívtuk. Amikor júniusban odaértem, a ház már szépen be volt rendezve. Sárrika már odahozta gyönyörű stílusbútorát a vörös bársonyhuzatú nagy fotelokkal. Mindezt Erzsike mentette meg neki, aki azelőtt évekig szolgált nála, és most a ház hátsó traktusában lakott. Amikor én odaérkeztem, már ott volt Péter unokabátyám, aki Budapesten élte túl a nehéz idők. Nagyon nagyon örültünk a találkozásnak. Ez volt a hazatérés valódi pillanata.

De Sárrika sorsának megismerése keserű és szomorú dolog volt. Sikertelen elérnie, hogy Jani fiát ne vigyék el a fiatal férfiak egyik transzportjával, amelyeket a lánytranszport után úgy két héttel indítottak Szlovákiából. Jani akkor már majdnem tizenhét éves volt. És nem sokkal azután megkezdődött egész családok deportálása, és Sárrika, a férje, Polák Sándor ügyvéd és a fiuk bekerültek mindjárt a legelső transzportba.

(részlet egy életrajzi beszélgetőkönyvből)